

NOTLAR

(1)[3] yoluk sözü için Kâşgariye de bakınız: III, 10.

(2)[4] Kâşgari; III, 26.

(3)[5] Tenriken sözünü Kâşgarî şöyle izah ediyor:

III, 288. تنكركان — العالم الناسك. بلغات الكفرة.

(4)[11] ötle- fiilinin kökü olan öt sözünün öğüt'ün muhaffefi olduğunu on sene evvel Kâşgariye istinaden bulmuştum. Daha sonra Uygur metinlerine dayanarak aynı noktai nazarın serdedildiğini KCsA. da gördüm.

İHE HÜŞOTÜ YAZITI

İHE HÜŞOTU YAZITI

Orta Moğolistan'da İhe Hüşotü denilen yerde Kotwicz tarafından bulunan bu yazıtı Samoïlovitch Fransızca'ya çevirmiştir. Her iki bilgi bu husustaki araştırmalarını 1928'de Rocznik Orientalistyczny mecmuasında çıkarmıştır.

Bu yazıt Küli çur adlı bir Türk beyinin adına dikilmiştir. Aynı ad Kül çur, Külüg çur biçimlerinde kaydedildiğinden Samoïlovitch 716 yıllarında Tarduşların başında bulunan Kül çurun bu yazıtın sahibi olan Küli çur olduğunu kestirmektedir. Maamafih yazıtta Eteriş hakanın adının geçmesinden de şerhalde bu yüz yılda yazılmış olduğunu anlıyabiliriz.

Yazıtın garp tarafında 12, şark tarafında 13, şimal tarafında da 4 satırı vardır.

Yazıtı çıkaranlar asıl metni de yazmayıp yalnız fotoğraflarını vermektedirler. Binaenaleyh biz de aynı usulü takip ederek bu fotoğrafları neşre ile iktifa etmekteyiz.

BATI TARAFI

- 1 ————— : çık^an tonyuk^uk : at^g: b^ermış ———
- 2 ————— t d^ukda: yög^türmⁱş: işb^ara çık^an küli çur bolmⁱş:
———— küli çur tonyuk^uk ———
- 3 ——— [e^lt^erⁱş] k^ag^an: e^linte: k^arıp: e^dgü e^biⁿi: körti: ul^ug
küli çur: s^ekⁱz on: y^aş^ap: y^ok bol[tı] ———
- 4 ——— . . özl^uki: boz ^at: e^rti: k^edⁱm b ——— ^alpı e^rd^emi:
^anda: kükdi(?): türk bud^anka. ———
- 5 ——— . g r çulugn: y^agıt^ukda: [küli] çur ——— g s^ançⁱp:
öl^ürⁱp: oğlın: kişisin: bol^an kⁱ ———
- 6 ——— . bu. z e^liğ: tutdı: y^er: z. ——— e^rti: küli çur:
türk bud^an b^ağⁱr ———
- 7 ——— . . . . . ——— [b]ⁱlge e^şin için: ^alpın e^rd^emin
— n: k ———

BATI TARAFI

- 1 ——— ——— Çıkan Tonyukuk adını vermiş ———
- 2 ——— ——— İşbara Çıkan Küli çur olmuş ——— (1) Küli çur
Tonyukuk ———
- 3 Elteriş hakan ülkesinde kocayub iyi gün gördü. (2) Ulu Küli çur
seksen [yaş] yaşayub yok oldu ———
- 4 öz atı boz atı idi. Giyim (= zırh) — şecati, fazileti orada —
Türk milletine ——— (3)
- 5 ——— düşman oldukta Küli çur ——— mızraklayub öldürüp
oğlunu, karısını esir (?) ——— (4)
- 6 ——— ülkeyi tutdu. yer ——— idi. Küli çur Türk milleti,
beğler ———
- 7 ——— ——— bilge eşi için, şecati, faziletini ———

- 8 ——— . . . . . r ——— l r: işb^ara bilge küli çur:
kişi: . . . . .
- 9 ——— . . . . . e^rti: sün^uş bols^ar: ç^erⁱğ: it^er e^rti: ^ab ^abl^as^ar:
r mle(?): t^eğ e^rti.
- 10 ——— s^ançdı k^eçinde: tümt: süke: sün^uşdi: küli çur:
opl^ayu t^eğⁱp: süsin.
- 11 ——— ltı ——— b^eş b^alıkda: tört sün^uş sün^uşd^ukde:
küli çur opl^ayu t^eğⁱp: bulg^ayu.
- 12 ——— [t^ab]g^açka: bunça sün^uşⁱp: ^alpın: e^rd^emin: için
k^ü bunça tutdı.

DOĞU TARAFI

- 13 ——— . . . . . in: udⁱz^uk . . d^ukⁱ . .
d^ukⁱ: y^aş^a d^ukⁱ.
- 14 ——— [b]ⁱlge: küli çur: t^arduş: bud^anⁱg: iti ^ayu
ol^urtı ———

- 8 ——— ——— İşbara bilge Küli çur karısı . . . . .
- 9 ——— ——— idi. Savaş olsa ordu sevk ve idare eder idi;
av avlasa — gibi idi.
- 10 ——— ——— mızrakladı. Keçinde bütün ordu (ile) (?) savaş
etti. Küli çur hücum edip ordusunu
- 11 ——— aldı ——— Beşbalıkda dört savaş savaşıkda Küli
çur hücum edib karıştığından
- 12 ——— ——— Çine [kaşısı] bunca harp edip şecati, fazileti-
tinden dolayı şöhretini böylece tutdu (= muhafaza etti)

DOĞU TARAFI

- 13 ——— ——— oğlunu ———
- 14 ——— ——— bilge Küli çur Tarduş milletini idare (ve onlara)
hükmederdi

- 27 — — — — — in: üçün bunça: bud^un: kub. r'p: yugl^udı:
b^ent^ez b^en —
- 28 — — — — — : bilm^ez: b'iligⁿ: b'it^uk'im'in: öd^uk'im'in bunça:
b'tig: bitid'im.
- 29 — — — — — m. bun . . . . t . . . — — —
-
- 27 — — — — — için bunca millet toplanup (?) cenaze merasimini
yapdı —
- 28 — — — — — bilmez —; bildiğim, anladığım (gibi) bunca yazılı
yazdım.
- 29 — — — — — — — — — — —

NOTLAR

(1) [2] Metinde görüldüğü gibi burada bir *Yögtürmiş* sözü vardır; ki Samoïlovitch tercüme ederken bu sözü bırakmıştır. Kelimeyi izahında ise bir istifham ile *élever* diye tercüme etmektedir. [Mezkûr eser, S. 83]

(2) [3] *Edgü ebini körtü* ibaresini Samoïlovitch şöyle tercüme etmektedir: *Il vécut heureusement*. Bunun gibi bir ibare Orhun yazıtında da geçmekte olduğundan ora ile mukayese ederek ben burayı bizim iyi gün görmek sözü ile tercümeyi yerinde buldum. [Bakınız: Thomsen, Turcica, S 62];

(3) [4] *Kedim* sözünü Samoïlovitch sebebini anlımadığım bir şekilde yani *ornement* diye tercüme etmiştir. Aynı söz Orhun yazıtlarında da geçmektedir. [I Ş 33] Thomsen bu sözü her iki tercümesinde de has isim zannetmiş ise de ben kelimenin giyim sözünün aynı olduğunu sanmakta ve ata konulan elbise, zırh diye tercüme etmekteyim.

(4) [5] Buradaki *kişi* sözünü Samoïlovitch adam diye tercüme etmiş ise de zevce, karı manasına gelmektedir.

(5) [16] Tezik sözünü de Samoïlovitch haklı olarak müslüman Araplar manasında kullandığını kaydetmektedir. [Bu hususta evvelâ Barthold, Radloff, Inschr. Zweite Folge S. 12. Not 1 de izahat vermektedir.]

(6) [17] Bûke sözünü ben yiğit diye tercüme ettim. Samoïlovitch de çok doğ.u olarak athléte diye tercüme etmiştir.

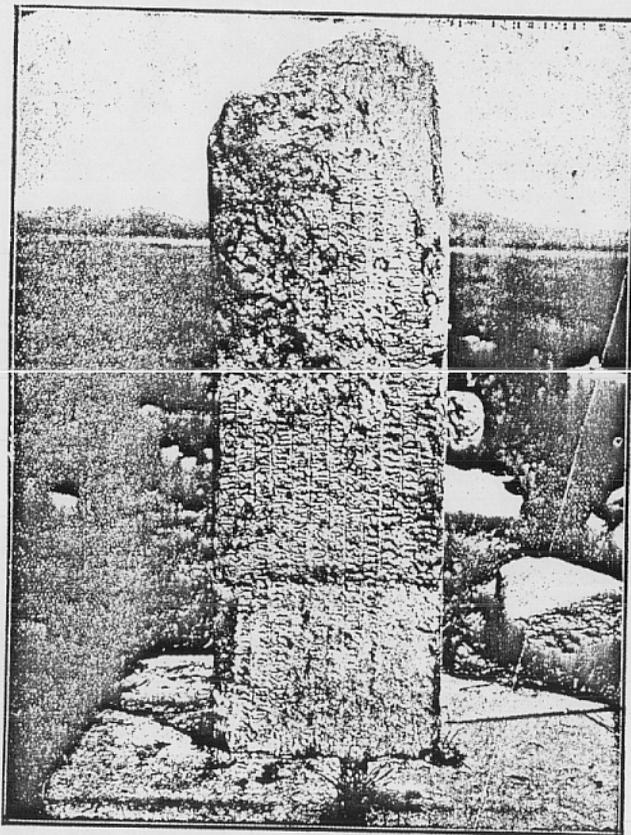
(7) [19] *Sança ıdıp at opulu önti; yana ağıtlıp* ibaresini Samoïlovitch *Le cheval (?) étant enveloppé (?) sortit du combat (?), ayant relevé de nouveau (?)* diye tercüme etmektedir. Buradaki *opulu* sözünün Kâşgaride olduğunu söyleyen Samoïlovitch (I, 151) i göstermekte isede ancak I, 167 de böyle bir söz bulunmaktadır. Fakat bu yerdeki kelime de Samoïlovitch'in verdiği manada değildir.

(8) [21] *Karluk yeğren erimliğ alkasın sıyu urtı* ibaresini Samoïlovitch hemen hiç tercüme edememiştir. Burada *yeğrenin* manasını bildiğimiz gibi *alkanın* da renk adı olduğunu görmekteyiz. *Sıyu urtiye* gelince: Bu söz Orhunda da geçmektedir [I Ş 36].

(9) [23] Bu hususta Mahmud Kâşgarî'ye istinaden izahat veren Malov'un 1929 da Bulletin de l'Académie des science de l'URSS. deki yazısına bakınız.

I

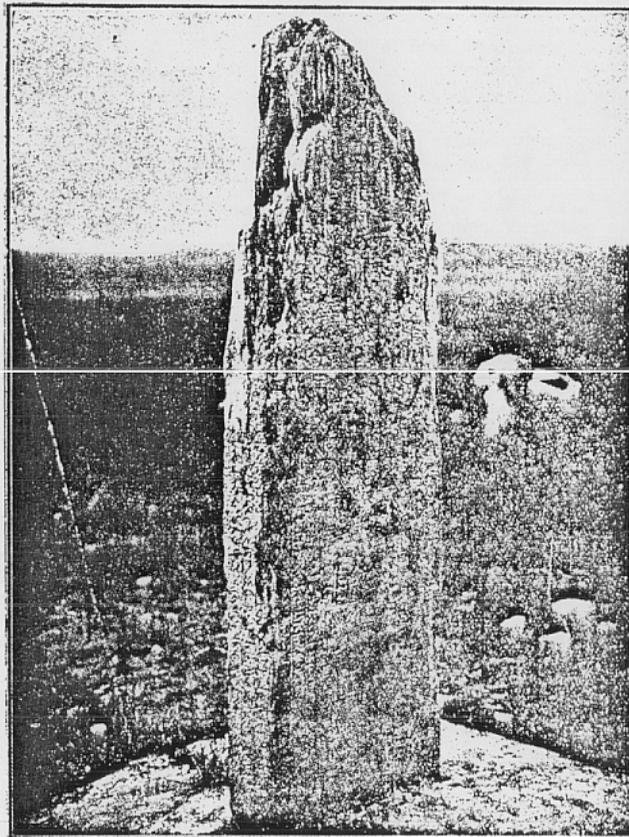
B

Ihe hüşotü yazıtı

II

C - D

Ihe hüşotü yazıtı

III

B - 1.

11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

IV

B - 2

12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

V

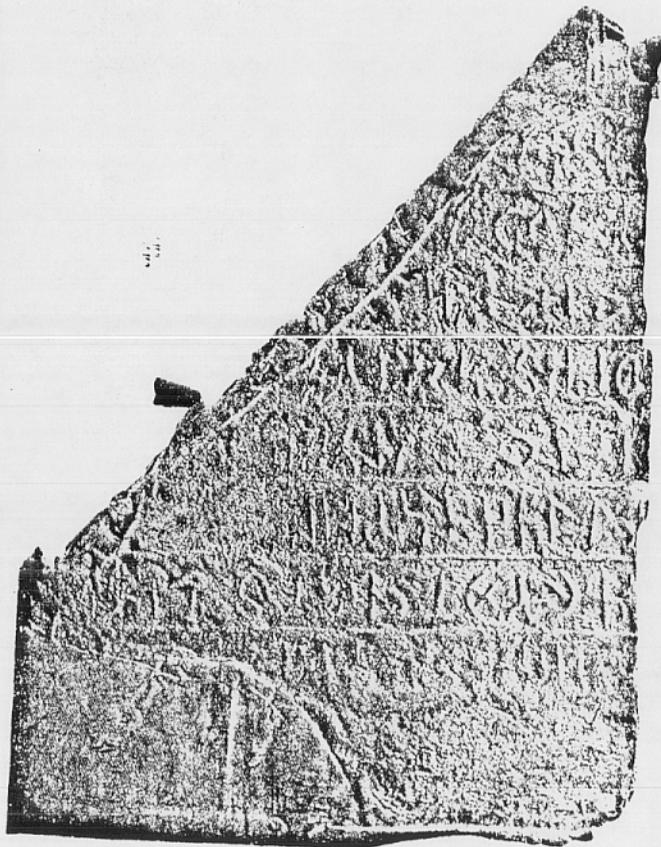
B - 3

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

VI

D - 1.

3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

VII

D - 2

2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

VIII

D - 3

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13

IX

D - 4

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13

X

C.

SUCİ YAZITI

Bu yazıtı ilk defa 1913 yılında Journal de la société Finno-ougrienne'in XXXuncu cildinde neşreden G. J. Ramstedt bunu 1900 de Urga'dan Handu-Wang manastrına giderken bulunmuştur.

1909 da Sakari Pälisi ile birlikte yazıtı tekrar tetkik etmeğe muvaffak olan Ramstedt Şine-usu yazıtı ile beraber mezkûr mecmuada çıkarmıştır.

Şimali Moğolistanda Ar-Ashatu dağı, Dolon Huduk civarında Sucin-dava'da bulunan bu yazıt 11 satırdan ibarettir. Yazıtın üzerinde resminde görüldüğü gibi aşağıdan yukarı olmak üzere dokuz satır vardır. On ve onbirinci satırlar ise aşağıda düz olmıyan satıhda arzani bir su.ette bulunmaktadır. Yazıtın en üstünde yani başda damga göze çarpmaktadır.

NOTLAR

(1) Üge sözü diğer Uygur metinlerinde de geçmektedir. Kâşgari bu sözü şöyle izah etmektedir: Halktan olan tecrübeli ve akıllı adamlara verilen bu ünvan derece itibarile tegin'den aşağıdır. [I, 84] Aynı yerde bu ünvanın menşei hakkında bir de efsane vardır.

(2) Mar sözü üstad, hoca manalarına gelmektedir. Turug ise sığınacak yer, kale, mesken manasınadır. [Kâşgari; I, 311]

Suci yazıtı

ŞİNE-USU YAZITI

Bu yazıt şimali Moğolistanda Mogoitu ırmağı, Şine-usu gölü ve Örgötu dağı havalisinde Finlilerin bir sefer heyeti tarafından bulunmuştur. Bu heyet 1909 senesinde Ramstedt ve Sakari Pälvi yerlilerin ağzından kaçırdıkları bir sözden buralarda bir yazıtın mevcudiyetini anlayarak aramağa başlamışlar ve nihayet yukarda söyleğimiz mevkide yazıt bulunmuştur. Sonra Ramstedt bu yazıtı 1818 te JSFOU'nin XXX uncu cildinde neşretmiştir.

Yazıtta namına dikilen zatın ismi "Tenride bolmış il itmiş Bilge Kagan",dır. Buñunla yazıt sahibinin kim olduğunu anlamak imkânsız ise de diğeri bir yerde babam "Kül Bilge,, Han sözü geçmektedir. Kül Bilge Uygur tarihinde malûm bir şahsiyettir. [Bakınız: G. Schlegel; Die chinesische Inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun, Helsingfors, 1898. S. 3]. Binaenaleyh bunun oğtu Çin tarihlerine göre, Moyun Çur ismini taşıdığına göre bundan istidlâlen yazıtın bu zate ait olduğu tahmin edilmektedir. O halde yazıtın sekizinci asra ait olduğunu kabul etmek lâzımgelir.

ŞİMAL TARAFI

- Ş1 t^{er}ri[de b]olm'ş il e^{tm}'ş b'lg'e k^gn b^[n] töl'is
- Ş2 öz[i?]n — . . . t^{er}re'si e^{li} kintü o^[l'rm'ş] subı s^el'ne e^{rm}ış, ^anda e^{li} — [e^r]m'ş b^{rm}'ş
- Ş3 su[b ?] . . . nda k^{al}m'şı budⁿ on uygur t^ok^{uz} og^{uz} üze yüz y'ı olup s . . . a orkun üg^{uz} o . . .
- Ş4 t^{ör} . . . b ç k eⁱğ yıl ol^{rm}'ş türk il'e ^altı ot^{uz} y^aş^{ma} id(?) ^uk[k ?] u[t]. g — — — — —
— — — — — bi^{ti} (?), ^anda buyr[uk' ?] — — — — —
- Ş5 y^ana [tüşd?]i, tok^{uz} og^{uz} budⁿ'm'n tirü kobr^atı ^alt'm, k^an'm kül [b'i]ğ[e k^gn ?] — — — — —
- Ş6 sū yorıdı, öz^m'n önre bına b^aşı ıtı, k^{er}'de önd'n ynd'ç. . . da koyl'g tok. . . . .

ŞİMAL TARAFI

- Ş1 Ben Tenride bolmuş il itmiş bilge Hakan (= gökte vücut bulmuş, ülke tanzim etmiş Bilge Hakan)..... Tölis...
- Ş2 Kendisinin — ... kendi oturmuş olduğu ülkesinin ihata ettiği suyu Selenge [suyu] imiş. orada ülkesi..... serbest yaşamış... (1)
- Ş3 Su... orada kalmış (olan) halk On Uygur, Dokuz Oğuzlar üzerine yüz yıl (hâkim) olup .... Orkun ırmağı..

ŞİMAL TARAFI

- Ş1
- Ş2
- Ş3
- Ş4
- Ş5
- Ş6

- ..... elli sene (hâkim) olmuş. Türk ülkesine yirmi altı yaşımda İduk kut (?) ..... verdi; orada buyruğu..
- Yine düştü, Dokuz Oğuz kavminin hepsini topladım. Babam Kül Bilge Han .... (2)
- Ordu yürüdü. Kendimi öne binbaşı gönderdi. Keyrede önden (şarktan) ... da koyunlu.